

PRZESZŁOŚĆ - PAMIĘĆ - TERAŹNIEJSZOŚĆ

Jerzy Kałużny, *Do kogo należy historia? Refleksja literaturoznawcy*

Tematem artykułu jest najnowsza refleksja teoretyczna nad narracją w niemieckich naukach o historii i o literaturze. Literatura jest w niej traktowana jako medium historii. Po okresie postmodernistycznego „uliteraryzowania” i fikcjonalizacji historii i historiografii ponownie dostrzega się różnice między fikcją i literaturą z jednej oraz rzeczywistością i historią z drugiej strony. Ważne miejsce w tych debatach zajmuje literatura wspomnieniowa (Erinnerungsliteratur) z kluczową kategorią „doświadczenia” stwarzającą nowe zależności między sferą faktów a sferą fikcji. We współczesnej niemieckiej refleksji teoretycznej dotyczącej związków literatury i historii oraz ich narracyjności można wyodrębnić kilka głównych kręgów tematycznych, do których należą m.in. literatura (oraz film) i historiografia wobec wojny i Holocaustu, historia NRD jako obiekt mitologizacji, kultura masowa a pamięć zbiorowa oraz historia i gender.

Julita Makaro, *Pamięć o sąsiedztwie narodowym. Wokół wystawy „Obok. Polska-Niemcy. 1000 lat historii w sztuce”*

Częścią procesu normalizacji sąsiedztwa polsko-niemieckiego jest zmiana pamięci Polaków i Niemców o ich wzajemnych relacjach. Jednym z narzędzi zmiany jest sztuka. Dlatego w artykule empiryczne odniesienie stanowi wystawa „Obok. Polska-Niemcy. 1000 lat historii w sztuce”. W nawiązaniu do tego podjęto próbę odpowiedzi na pytanie kto, jakimi narzędziami (sposobami zanurzania się w pamięć) przez implikację jakich treści (zawartość wystawy) obecnie przebudowuje (a może konstruuje) pamięć o sąsiedztwie polsko-niemieckim? Objasniając te kluczowe kwestie podkreślono ich nieoczywiste wymiary – nowe możliwości jakie oferuje wystawa muzealna, trudności w jednolitym odbiorze komunikatu niesionego przez wystawę, trudności w identyfikacji nadawców i twórców przedsięwzięcia, i – co szczególnie chyba ważne – roli władzy w tym procesie.

Ernest Kuczyński, *Przeciwko zapomnieniu. Jürgen Fuchs i pamięć o drugiej niemieckiej dyktaturze*

25 lat po upadku muru berlińskiego NRD nie stało się reliktem z przeszłości i nie trafiło na śmietnik historii - wbrew powszechnym oczekiwaniom „państwo robotników i chłopów” jest tematem wysoce aktualnym, co potwierdzają zarówno liczne publikacje naukowe i publicystyczne, jak i pamięć, która swoim zasięgiem wykracza poza obszar byłych Niemiec Wschodnich, wpisując się tym samym w trudny i złożony kontekst niemiecko-niemieckiej historii.

Dla Jürgena Fuchsa (1950-1999), uważanego do przełomu lat 1989/1990 za jednego z najważniejszych twórców żyjących na przymusowej emigracji w RFN, kluczową rolę w walce z reżimem komunistycznym odgrywała właśnie pamięć, która stała się jego „narzędziem” w procesie tworzenia zaangażowanej literatury. Artykuł przybliżyła postać i dokonania zaangażowanego i krytycznego pisarza, który zwykł „mówić o tym, jak było”, a tym samym walczyć przeciwko zapomnieniu. Jego twórczość dotyczyła w dużej mierze drugiej niemieckiej dyktatury, obnażanej m.in. poprzez opisywanie faktów, dokumentowanie otaczającej rzeczywistości, przedstawianie mechanizmów totalitarnej przemocy, odrzucenie postulatów „grubej kreski”, a przede wszystkim ukazywanie ukrytej w aktach Stasi prawdy.

Pierre-Frédéric Weber, O przemianach pamięci oficjalnej w Europie po 1989 roku. Państwo a pamięć w Polsce i we Francji

Lata dziewięćdziesiąte i dwutysięczne pokazały na wschodzie, jak i na zachodzie Europy pewne przemiany w pamięci oficjalnej, jak i w kulturze pamięci. Dobrymi przykładami tego są Polska i Francja, chociaż sytuacje wyjściowe wydają się różne. Mimo późniejszego rozpoczęcia się procesu denacjonalizacji pamięci oficjalnej w Polsce (pod wpływem efektu hamowania podczas komunizmu), w obydwóch krajach prądy sekularyzacji przesuwają na pierwszy plan postać niewinnej ofiary (np. żydowskiej) zamiast tradycyjnej postaci poległego bohatera. Z powodu nowych inicjatyw tzw. przedsiębiorców pamięci nadszedł czas rywalizacji o pamięć wobec dyskursu oficjalnego, jak i między grupami ofiar, wstawiając państwo w pozycję „zarządcy pamięci”. Pytanie o możliwościach zharmonizowanej kultury pamięci w Europie pozostaje otwarte.

Jolanta Mikołajczyk, Ochrona grobów ofiar wojen jako komponent polityki pamięci prowadzonej przez państwo. Podstawy prawne i przykłady realizacji

W artykule zaprezentowane zostały kwestie związane z realizowaniem przez państwo obowiązku ochrony grobów i cmentarzy wojennych. Obowiązek ten wynika z norm międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, wspólnie wspieranego przez przepisy międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa. Znajduje on swoje odzwierciedlenie w krajowych regulacjach służących identyfikacji mogił o takim statusie, wskazaniu form ochrony i zakresu odpowiedzialności uprawnionych podmiotów. Zainteresowane państwa formułują także szczegółowe warunki współpracy w zawieranych umowach bilateralnych. Odwołania do archiwalnych i obowiązujących aktów prawnych ukazują proces kształtowania się obecnie obowiązującego systemu opieki nad mogiłami wojennymi. Analizie i krytyce poddano rozwiązania przyjęte i realizowane przez Rzeczpospolitą Polską. Ilustrację podejmowanych działań stanowią przykłady aktywności instytucji i organizacji rządowych, samorządowych oraz stowarzyszeń obywateli. Uwzględniono także specyfikę działalności prowadzonej na terenie Polski przez Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.

Dariusz Łukaszewicz, Mentalność pruska, mieszczańska, protestancka czy kapitalistyczna? Prusy 1806-1871

Centralną kategorią w życiu pruskiego mieszczaństwa była praca i taką opinię akceptują zarówno admiratorzy pojęcia mentalności pruskiej. W wypadku państwa pruskiego etos pracy realizowany był przede wszystkim przez wykształcone mieszczaństwo, jako że mieszczaństwo gospodarcze było tam słabe i nie posiadało wyraźnego własnego habitusu. Do junkierstwa odnosi się militarizm jako najważniejsza cecha pruskiej szlachty, tresura społeczna, ale i wielkie sukcesy organizacyjne, społeczne, gospodarcze i kulturalne oraz nadbudowa ideologiczna, polegająca na mitologii państwa pruskiego i dynastii. W centrum wartości oficerskich stał przejęty od szlachty honor, którego tradycyjnym, militarnym narzędziem obrony były pojedynki. Do pruskich cnot należały też: postępowość, nowoczesność (jako przewyżczenie stanowego porządku), bezinteresowność (bezwarunkowe poświęcenie dla państwa), zacepność, tolerancję, praworządność i równość wobec prawa, posłuszeństwo, zdyscyplinowanie, świadomość obowiązku, godność, obronę własnej niezależności, osobistą powściągliwość, oszczędność, szacunek dla publicznej własności, nieprzekupność, uczciwość, szacunek dla wykształcenia, odwagę i dzielność. Trzeba też powiedzieć, że obraz Polski i Polaków w Prusach odgrywał zasadniczą rolę w orientacji mentalnej Prusaka. Negatywny obraz Polaków, metafora polnische Wirtschaft, współtworzyła niemiecką nowoczesną tożsamość narodową w Prusach jako jej przeciwstawienie.

Tadeusz Kotłowski, Problem niemieckich reparacji po I wojnie światowej

Problem reparacji wojennych (odszkodowań) odegrał pierwszoplanową rolę między Niemcami a państwami zwycięskimi. 5 maja 1921 r. Komisja Odszkodowań ustaliła ogólną sumę reparacji na 132 mld marek w złocie (31,5 mld dolarów). Na poczet tej sumy zaliczono pobrane wcześniej od Niemiec surowce i dewizy. W 1923 r. wskutek zaległości w spłatach doszło do okupacji Zagłębia Ruhry przez wojska francuskie i belgijskie. Kryzys został zażegnany przyjęciem 30 sierpnia 1924 r. planu Dawesa, stabilizującego gospodarkę Niemiec (amerykańskie i międzynarodowe kredyty) regulującego kwestię płatności na pięć kolejnych lat. 12 marca 1930 r. przyjęto kolejny plan spłat odszkodowań (Yunga), ale światowy kryzys gospodarczy spowodował jego niewykonalność. 9 lipca zawarto w Lozannie układ kończący problem odszkodowań.

Dariusz Jeziorny, Międzynarodowe znaczenie Austrii w okresie rządów Karla Rennera w ocenach dyplomacji polskiej

Po rozpadzie Austro-Węgier rola małej Republiki Austrii zmniejszyła się. Artykuł odpowiada na pytanie o oceny polskiej dyplomacji tej sytuacji. Oba kraje były nowe na arenie międzynarodowej w Europie i oba były zagrożone przez swoich sąsiadów. Warszawa była świadoma trudnej sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej Austrii i dlatego stając przed własnymi wyzwaniami, związanymi z niepodległością i suwerennością, nie zamierzała współpracować z Wiedniem. Rząd polski był skoncentrowany na możliwości tranzytu francuskich materiałów wojennych do Polski przez terytorium Austrii. Ale polscy dyplomaci i przedstawiciele wojskowi przesyłali raporty o Austrii i jej stosunkach z zagranicą. Raporty

te pokazują dobrą orientację Polaków w całej skomplikowanej sytuacji w Europie Środkowej. Opisują one relacje Wiednia ze zwycięskimi w I wojnie światowej mocarstwami i jego mniejszymi sąsiadami. Ich opinie mogą być ocenione jako kompetentne choć w kilku aspektach przeceniali oni Austrii w stosunkach międzynarodowych. Kilka raportów przygotowanych przez polskich przedstawicieli wojskowych było mylących. Prawdopodobnie wojskowi nie chcieli wzmacniać Niemiec przez Anschluss Austrii, ponieważ traktowali Berlin za głównego wroga Polski. Prawdopodobnie właśnie takie podejście doprowadziło ich opinii subiektywnych o charakterze antyniemieckim i antyaustriackim.

Katarzyna Jedynakiewicz-Mróz, Geneza i okoliczności powstania Ruchu „Freies Deutschland” wśród jeńców niemieckich w ZSRR (1941-1943)

Artykuł zawiera analizę procesu tworzenia Ruchu „Wolne Niemcy” w obozach jenieckich w Związku Sowieckim w okresie II wojny światowej. Pierwsza część prezentuje przyczyny utworzenia NKFD przez władze sowieckie oraz niemieckich emigrantów komunistycznych w ZSRS. W dalszej części tekstu ukazane zostały cele i formy agitacji wśród jeńców w latach 1941-1942 oraz przyczyny ograniczonych efektów tej działalności. Główna część artykułu jest poświęcona okolicznościom utworzenia dwóch organizacji wchodzących w skład Ruchu – Narodowego Komitetu „Wolne Niemcy” oraz Związku Niemieckich Oficerów.

Marek Andrzejewski, Z dziejów niemieckiego hymnu

Artykuł został oparty na niemieckiej i polskiej literaturze przedmiotu. Przybliży powstanie hymnów w największych państwach europejskich i w samych Niemczech. Główną uwagę skoncentrowano na powstaniu pieśni „Deutschland, Deutschland über alles” i innych popularnych pieśni jak „Heil Dir im Siegenkranz”, „Wacht Am Rhein” w Trzeciej Rzeszy „Horst-Wessel-Lied”, a w NRD „Auferstanden aus Ruinen”.

Bohdan Piętka, Więźniowie z różowym trójkątem w KL Auschwitz

Artykuł omawia problematykę więźniów osadzonych w KL Auschwitz za homoseksualizm na podstawie paragrafu 175 kodeksu karnego Rzeszy Niemieckiej. Celem artykułu nie jest natomiast analiza problematyki występowania homoseksualizmu wśród więźniów osadzonych w obozie, która stanowi odrębne zagadnienie badawcze. Więźniowie osadzeni w KL Auschwitz na podstawie paragrafu 175 niemieckiego kodeksu karnego stanowili – na tle innych niemieckich obozów koncentracyjnych – znikomy procent więźniów. Wynikało to prawdopodobnie z faktu, że na podstawie paragrafu 175 osadzano w obozach koncentracyjnych tylko Niemców i osoby mające obywatelstwo Rzeszy. Wpływ na niewielką liczbę więźniów z różowym trójkątem mogło też mieć peryferyjne położenie KL Auschwitz. Na podstawie częściowo zachowanej dokumentacji archiwalnej po byłym KL Auschwitz ustalono dane co najmniej 77 więźniów tej kategorii. Specyfika bazy źródłowej (niewielka liczba dokumentów jak i relacji innych więźniów, w tym całkowity brak relacji samych więźniów z paragrafu 175) powodowała, że w dotychczasowej literaturze przedmiotu w

odniesieniu do KL Auschwitz zwracano uwagę głównie na problem homoseksualizmu wśród więźniów kryminalnych, a nie na problem więźniów osadzonych na podstawie paragrafu 175. Brak szerszych źródeł jest też przyczyną ogólnego naświetlenia w artykule problematyki więźniów z różowym trójkątem w KL Auschwitz. Przede wszystkim przeprowadzono analizę porównawczą z innymi niemieckimi obozami koncentracyjnymi, a także przedstawiono przekrój społeczny więźniów tej kategorii w KL Auschwitz oraz ich losy obozowe, w tym śmiertelność.

Agnieszka Dylewska, Dagmar Leupolds Vaterroman „Nach den Kriegen“ als Zwischenreich von Identitätsfindung und Gedächtnis

Powieść Dagmar Leupold „Nach den Kriegen“ tworzy swoistą strefę pomiędzy tożsamością a pamięcią, w której łączą się i przenikają literackie i historyczne poszukiwania, dokument i fikcja. Krytyczne rozliczenie się z rodzinnymi legendami stanowi dla narratorki punkt wyjścia, by stawić czoło przeszłości i na nowo odkryć siebie. Analiza przeszłości i jej subiektywna aranżacja w powieści odbywa się za pomocą wspomnień, opierających się na przenikających się wzajemnie „horyzontach pamięci” (Gedächtnishorizonte). Metanarratorka posiłkuje się trzema rodzajami pamięci: pamięcią indywidualną (individuelles Gedächtnis), pamięcią pokoleniową (kommunikatives Generationengedächtnis) i pamięcią kulturową (kulturelles Gedächtnis). Szczególne znaczenie ma dla analizy powieści pamięć pokoleniowa, wpływająca nie tylko na indywidualne wspomnienia, lecz także tworząca tzw. tożsamość pokoleniową (Generationenidentität). Wspomnienia w powieści „Nach den Kriegen” zakodowane są również w pamięci ciała (Körpergedächtnis). W tym kontekście ciało traktowane jest jako medium pamięci i jako archiwum wspomnień, zakodowanych nie tylko w zewnętrznych piętnach i stygmatkach, lecz również wspomnień zamaskowanych i tłumionych, powracających często jako trauma.

Główna tematyka powieści skupia się na konsekwentnym poszukiwaniu ojca i nieodpartej potrzebie zgłębienia motywów jego myślenia i postępowania, w świetle mentalności i politycznego losu wojennego pokolenia w narodowosocjalistycznych Niemczech. „Nach den Kriegen” to również świadectwo bolesnego, złożonego ze wspomnień i obserwacji procesu pożegnania, którego kresem jest odnalezienie własnej tożsamości.

Michał Siekierka, Pamięć polityczna a pamięć społeczna w kształtowaniu się relacji polsko – ukraińskich po 1991 r.

Wspólna przeszłość jest największą „kością niezgody” pomiędzy Polską a Ukrainą, stanowi również wewnętrzną kwestię sporną w społeczeństwach obu państw. Dotyczy to zwłaszcza interpretacji wydarzeń z lat 1939–1947, ich osądu oraz wpływu na bieżącą politykę. Główną tezę artykułu jest wykazanie, iż w przypadku stosunków polsko–ukraińskich po 1991 r. mamy do czynienia z trzema rodzajami pamięci - polityczną, społeczną oraz niepamięcią. Pierwsza z wymienionych tyczy się polityki historycznej oraz symbolicznej, prowadzonej przez organy władzy Rzeczypospolitej. Z uwagi na pro ukraiński kierunek polskiej polityki zagranicznej, wiele spornych kwestii „zamrożonych” na czas trwania zimnej wojny zostało zbagatelizowanych oraz uznanych za zamkniętą przeszłość. Pamięć społeczna to oddolna próba rekonstrukcji przerwanej przez ZSRR świadomości i tradycji narodowej. Częścią tego procesu jest walka o pamięć o

pomordowanych, przez ukraińskich nacjonalistów skupionych w OUN–UPA, Polakach. Te dwie odmienne narracje rywalizują ze sobą o tą część polskiego społeczeństwa, która nie ma wiedzy, bądź ukształtowanego zdania na temat polsko–ukraińskiej historii.

Monika Wójcik-Żołądek, Od Königsberga do Kaliningradu. Nazwy miast jako miejsca pamięci

Artykuł analizuje kwestię przemianowywania miast w obwodzie kaliningradzkim, tj. w północnej części dawnych Prus Wschodnich. Po II wojnie światowej obszar ten przeszedł głębokie przeobrażenia, został włączony do Związku Radzieckiego, ludność niemiecką wysiedlono, aby zrobić miejsce dla radzieckich osadników. Pierwsza część analizy skupia się na zmianach nazw miast i innych jednostek geograficznych. Proces ten postrzegany jest jako element radzieckiej polityki historycznej i sposób przybliżenia nowym osadnikom kulturowo obcego środowiska. Nazwy miast rozumiane są jako miejsca pamięci (*lieux de memoire*), które bez wątplenia odgrywają kluczową rolę w tworzeniu tożsamości i pamięci zbiorowej. W drugiej części autorka omawia dyskusję toczącą się wokół propozycji ponownego przemianowania Kaliningradu, które pojawiły się po upadku Związku Radzieckiego.

Małgorzata Praczyk, Kopiowanie miejsc pamięci. Przypadek Pomnika Poznańskiego Czerwca 1956

Artykuł omawia zjawisko kopiowania miejsca pamięci usytuowanych w przestrzeni publicznej Poznania na przykładzie pomnika Poznańskiego Czerwca 1956. Rozważania koncentrują się wokół problemu wytwarzania nowych znaczeń, które generowane są w oparciu o pomnik – pierwowzór. W zależności od formy oraz lokalizacji kopii zmienia się kontekst recepcyjny pomnika Poznańskiego Czerwca 1956, a zatem także i znaczenie wydarzeń stanowiących przedmiot upamiętnienia. Refleksji poddany jest także problem konsolidowania tożsamości danej grupy społecznej poprzez odniesienie do pomnika – znaku wydarzeń czerwcowych. Analizując tak sformułowany problem, autorka posługuje się kategoriami badawczymi pamięci monumentalnej Andrzeja Szpocińskiego, symulacji i symulaków Jeana Baudrillarda oraz miejsc pamięci Pierre`ra Nora.

Łukasz Skoczylas, Od/budowa Zamku Królewskiego w Poznaniu i spory o poznańską pamięć społeczną

W 2010 r. rozpoczęła się od/budowa Zamku Królewskiego w Poznaniu. Oryginalny budynek popadł w ruinę w czasie potopu szwedzkiego i wojny północnej, a ostatecznie rozebrany został przez pruską administrację miasta w 1796 r. Proces od/budowy, którego inicjatorem jest Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego, a realizatorem Muzeum Narodowe, budzi ogromne kontrowersje. Twórcom zarzuca się niszczenie archeologicznych pozostałości po oryginalnej budowli, disneylandyzację przestrzeni miejskiej i fałszowanie historii. Z drugiej strony, budowę uznaje się za akt sprawiedliwości dziejowej, dokończenie powojennej odbudowy śródmieścia Poznania i próbę uporządkowania dotąd zaniedbanej przestrzeni. Komitetowi udało się pozyskać fundusze i niezbędne wsparcie dla od/budowy, której koniec

przewidywany jest na rok 2015. Ze względu na bardzo długą nieobecność budynku w przestrzeni miejskiej i brak pewności co do jego pierwotnego wyglądu, budowany właśnie obiekt uznać można za implant pamięci społecznej. Implant pamięci jest obiektem, którego funkcją jest konstruowanie określonej wiedzy o przeszłości, stanie się nośnikiem tej wiedzy poprzez swoją formę – imitującą formy dawnych przedmiotów, budynków itp.

Artykuł poświęcony jest sposobowi, w jaki twórcy implantu pamięci oraz jego przeciwnicy wyjaśniają swoje działania za pomocą motywacji narodowych. Obydwie te grupy powołują się na skomplikowaną przeszłość Poznania oraz rywalizację Polaków i Niemców o symboliczną dominację nad miastem. Dla jednych tworzony właśnie implant pamięci jest symbolem polskości, dla drugich – niemieckości. Motywacja narodowa twórców implantu jest oparta na pamięci społecznej, podczas gdy motywacja narodowa jego przeciwników – na historii rozumianej jako dyscyplina naukowa.